

сацыяльна-культурнага асяроддзя. Апрацоўка ж твора вымагае не толькі высокага ўзроўню лінгвістычнай адукаванасці і ведання логікі літаратурнага працэсу, але і багатага мастацкага ўяўлення і літаратурнага майстэрства.

Акрамя таго, пераклад утварае дыялектычнае адзінства камунікатыўных адносін, калі перакладчык адначасова з'яўляецца атрымальнікам і адпраўшчыкам інфармацыі, зыходным і канчатковым пунктам двух розных, але ўзаемазвязаных камунікатыўных ланцужоў: АЎТАР–ТЭКСТ–АТРЫМАЛЬНІК=ПЕРАКЛАДЧЫК–ТЭКСТ–АТРЫМАЛЬНІК.

Ажыццяўленне перакладу тэксту з адной мовы на другую – гэта заўсёды вынік цэлага комплексу прыёмаў расшыфравкі і кадзіравання на семантычным, сінтаксічным і прагматычным узроўнях. Ён павінен ацэньвацца з улікам атрымання такога кшталту адэкватнасці і з пункту погляду існавання дынамічнай эквівалентнасці⁵ – дасягнення аналагічнага эфекту пры ўздзеянні на чытача. Не менш значнай выступае мастацкая якасць перакладу і ўзровень захавання эстэтычнай каштоўнасці арыгінала ў новым сацыяльна-культурным асяроддзі, што дасягаецца рэалізацыяй сінкрэтычнага падыходу да перакладу.

Азначаныя факты дазваляюць зрабіць вывад, што пераклад – гэта асобнага роду мастацтва, від творчасці, які здольны ўсебакова адлюстравать глыбіню аўтарскай задумы, самабытнасць яго светабачання і асаблівасці выкарыстання моўных сродкаў, паказаць тонкасць перакладчыцкага адчування стылістыкі арыгінальнага твора і майстэрства валодання словам.

Але пераклад – таксама і навука, якая сінтэзуе ў сабе тэарэтычны і практычны накірункі, лінгвістычныя, літаратуразнаўчыя і так званыя пагранічныя веды (лінгвакультуралогія, лінгвакультуралогія), што, акрамя іншага, грунтуецца на высокім узроўні агульнай адукаванасці.

Пераклад як аб'ект усебаковага вывучэння патрабуе, такім чынам, шмат-узроўневага аналізу асаблівасцей формы і структуры моўнага матэрыялу і яго вобразна-выяўленчага патэнцыялу, даследавання мастацка-эстэтычнай напоўненасці моўных адзінак з мэтай іх выбару і ступені выяўлення экстра-лінгвістычнай інфармацыі, якую змяшчаюць арыгінальны і перакладны тэксты. Гэта сведчыць аб сінкрэтычнасці перакладу, аб неабходнасці ўлічваць пры яго вывучэнні і ў працэсе яго навуковай інтэрпрэтацыі як моўна-культурнай з'явы шматлікі фактычны і ілюстрацыйны матэрыял з выкарыстаннем метадалогіі розных галін філалагічнай навукі, а часткова і філасофіі.

¹ Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. М., 1966. С.316.

² Бархударов Л. С. Язык и перевод. М., 1975. С.11.

³ Якобсон Р. Избранные работы. М., 1985. С.362.

⁴ Текст – гэта вынік маўленча-мысліцельнай дзейнасці людзей, які характарызуецца катэгорыямі члянімасці, звязнасці, завершанасці, мадальнасці і г.д. і фіксуецца ў вуснай ці пісьмовай форме.

⁵ Эквівалентнасць аб'ектаў азначае іх роўнасць у якіх-небудзь адносінах – тоеснасць сітуацыі, набору семантычных значэнняў і камунікатыўнага эфекту.

⁶ Гачечиладзе Г. Введение в теорию художественного перевода. Тб., 1960. С.23.

⁷ Виноградов В. С. Лексические вопросы перевода художественной прозы. М., 1978. С.8.

⁸ Швейцер А. Перевод и лингвистика. М., 1973. С.75.

Г.П. СТРАЛЬЧУК

З НАЗІРАННЯЎ НАД СЛОВАЗМЯНЕННЕМ НАЗОЎНІКАЎ У МОВЕ СТАРАЎКРАЇНСКІХ ПОМНІКАЎ

Вядома, што галоўным аб'ектам стараўкраінскай марфалогіі з'яўляецца іменнае і дзеяслоўнае словазмяненне, характэрныя рысы якога назіраюцца ў стараўкраінскіх помніках, у прыватнасці інтэрмедыях XVII–XVIII ст. Таму прадмет нашага даследавання – пэўныя словазмяняльныя асаблівасці назоўніка ў гэтых творах, якія ўзніклі ў розных рэгіёнах Украіны,

увабралі ў сябе гутарковыя рысы розных мясцовых груп, засведчылі ўваходжанне ў іх структуру элементаў жывой народнагутарковай стыхіі, зафіксавалі развіццё моўных форм.

Наша задача – разгледзець толькі формы назоўніка ў назоўным склоне множнага ліку, паказаць, што, нягледзячы на значную колькасць дыялектызмаў, макарнізмаў, на ўплыў польскай мовы, народнагутарковая аснова гэтых помнікаў, як і іншых, стала вызначальнай, дамінуючай у развіцці норм украінскай літаратурнай мовы. Яна забяспечыла тэндэнцыю да аслаблення залежнасці мовы ад тэрытарыяльных гаворак, спрыяла выцясненню старых форм, падтрыманых кніжнай традыцыяй, і замацаванню новых, якія сталі нарматыўнымі.

Назіраючы над гэтымі з’явамі, мы заўважаем, што ў назоўным склоне назоўнікі мужчынскага роду характарызуюцца разнастайнасцю флексій (-и, -ы, -Ѣ, -і, -еве, -е), якую можна растлумачыць заканамерным працэсам пераходу іх з аднаго склону ў іншы з прычыны выцяснення форм назоўнага склону множнага ліку былымі формамі меснага, якія сталі ўжывацца як у значэнні меснага, так і ў новым значэнні назоўнага. У выніку гэтага ў разгледжаных помніках найбольш пашыраны канчатак -и, які з’яўляецца старажытнай формай меснага множнага назоўнікаў з асновамі на *-ѡ- і *-ѣ-, напрыклад: *во(л)ки задавили* – С.1.182зв., 16. Радзей сустракаецца графічная разнавіднасць -ы. Дакладнага размежавання ў іх выкарыстанні няма, што пацвярджае варыянтнасць напісання аднаго і таго ж слова: *ѡ Ѣти* – К.П.34, 21 – *ѡ Ѣты* – ДК.П.198зв., 3; *мѢхи* – ВО.III.223зв., 1 – *мѢхы* – ВО.III.224зв., 2; *мужики* – К.У.46, 2 – *мужикы* – ВО.III.219, 4. Пераважае ўжыванне флексіі -и (39 вып.) супраць -ы (19 вып.) – адсутнасць апошняй назіраецца ў інтэрмедых да драмы Г.Каніскага (К) – сведчыць пра паступовыя фанетычныя змены старажытнарускага рэлікту флексіі меснага множнага -ы → -и ва ўкраінскіх інтэрмедых XVII–XVIII ст. У паэзіях Кліменція Зіновіева такі пераход фіксуецца вельмі рэдка: *возы...* – Кл.Зин., 149; *тараканы, кожаны* – і паралельна *жуки, пацуки, пауки* (191). Наяўнасць флексіі -ы ў назоўнікаў з мяккай асновай: *чванцы* – ВО.IV.225зв., 20 – можна растлумачыць характарам непалатальнага *ц*, частае ўжыванне якога ў інтэрмедых да драмы М.Даўгалеўскага ілюструе асаблівасці паўднёва-заходніх гаворак.

Трэба звярнуць увагу на абмежаванасць спалучэння заднеязычных зычных *г, к, х* з галосным -ы, якое сустракаецца толькі ў інтэрмедых да драм М.Даўгалеўскага: *лугы* – ДК.III.198зв., 16; *мужики* – ВО.I.219, 1; *мѢхы* – ВО.III.224зв., 2 – усяго 4 выпадкі супраць 28 у назоўніках мужчынскага роду і 19 у назоўніках жаночага роду з флексіяй -и. Спалучэнне заднеязычных *г, к* з галосным -і характэрнае толькі для інтэрмедый да драмы Якуба Гаватовіча, якія адлюстроўваюць асаблівасці паўночных гаворак: *pyrogi* – Г.П.42, 24, – поруч з паралельным -и: *pyrogu* – Г.П.42, 3.

Захаванне даўняй флексіі -і ў назоўным склоне назоўнікаў з -jo- асновай фіксуецца спарадычна: *кони* – С.IV.196зв., 21; *czarnency* – Г.П.44, 69; *храшци* – К.П.35, 22. Апошні прыклад не зусім пераканаўчы, паколькі ў гэтым жа тэксце ёсць і іншая флексія -Ѣ – *храшѢ* – К.III.38.9. Такія формы з -и трапляюцца і ва ўкраінскіх граматах XIV–XV ст.¹, у помніках XVI–XVII ст.² Нягледзячы на тое, што ў такіх напісаннях -jo- асноў ужываецца -и, “за імі фактычна стаіць украінская флексія -і ← -Ѣ (старажытнаруская форма меснага склону)”³.

Флексія -Ѣ (→ -і), перанесеная з меснага склону множнага ліку, характэрная для назоўнікаў з асновай на мяккі зычны: *ω(m)ць* – Д.138, 21; *мудрагелѢ* – С.130зв., 13, – усталявалася як нарматыўная ў сучаснай украінскай літаратурнай мове. Фіксацыя аналагічнага канчатку пасля цвёрдага зычнага асновы ў галіцкіх інтэрмедых з’яўляецца тэрытарыяльнай адзна-

кай і існуе ў сучасных лямкоўскіх, некаторых закарпацкіх гаворках з заканамернай фанетычнай зменай яго на *-и*. Тая ж самая флексія ў інтэрмедыі да драмы М. Даўгалеўскага: *янгол Ъ* – ДК.II.197зв., 8 (поруч з паралельнай формай на *-ы*: *ангелы* – ДК.II.197зв., 21) – сведчыць пра адлюстраванне ў даследуемым помніку не толькі асаблівасцей паўночных дыялектаў, але і паўднёва-заходніх.

Варыянтнасць флексій, характэрная для эпохі развіцця і станаўлення любой нацыянальнай мовы, у вывучаных помніках абумоўлена яшчэ адным дадатковым фактарам. Паколькі дзеючымі асобамі ў інтэрмедыях былі простыя людзі, то кожны размаўляў на сваёй народнай мове: украінец – на ўкраінскай, расіянін – на расійскай, беларус – на беларускай. Іншыя персанажы для стварэння камічнага эфекту (чаго патрабаваў сам жанр помнікаў) гаварылі на макаранічнай грэчаскай, скажонай польскай мове з дадаткам слоў, падобных да лацінскіх ці румынскіх. Гэта, натуральна, адбілася і на афармленні назоўнікавых канчаткаў, якія адлюстроўвалі лакальныя асаблівасці канкрэтнай гаворкі і, у пэўнай ступені, спецыфіку нацыянальнай мовы. Так, у мове беларуса, які ў помніках называецца літвінам, таксама назіраецца варыянтнасць назоўнікавых флексій у назоўным склоне множнага ліку. Для мужчынскага роду характэрныя канчаткі *-и*, *-ѣ*, *-е*: *хваришнѣи акругъ скачуць и играють* – ВО.I.221зв., 20; *тамъ всю святцѣи то в пѣкле зладзіе* – ВО.I.221зв., 12; для жаночага – толькі канчатак *-и*, які, відаць, вымаўляўся як сучасны беларускі галосны *-ы*: *пчо(л)ки на мѣдъ разбрилѣи* – ВО.I.221, 24.

Атрымана ў спадчыну з назоўнага склону множнага ліку былой *-ѣ* асновы флексія *-еве*: *мужеве* – Ис.34, 1, тройчы зафіксаваная форма назоўнікаў – назваў людзей – толькі ў інтэрмедыі да драмы “Ис”, хоць для іншых помнікаў ранейшага і гэтага перыяду формы з *-ове*, *-еве* ўжываліся часта. Яны сустракаюцца і ў творах Кліменція Зіновіева: *родичове* – Кл.Зин., 190. Пры параўнанні з творамі XVIII ст. іншага жанру, напрыклад пропаведзямі Ф.Пракаповіча, у якіх прасочваюцца характэрныя рысы ўкраінскай мовы, можна бачыць іх абмежаванае ўжыванне, пазначанае ўплывам назоўнікаў з *-ѣ* асновай, сярод якіх форма *сынове* чаргуецца з формай *сыны*⁴, і таксама фіксуецца ў даследуемых помніках: *сыны перешли дорогу* – Ис.35, 4; *такъ скитаемся Авраамли сыны* – S.I.535, 17.

Флексія *-ове* часта ўжывалася ў паўднёва-заходніх гаворках, асабліва лямкіўскіх і закарпацкіх, і абмежавана – у паўднёва-ўсходніх. У назоўніках з суфіксам *-ин* у адзіночным ліку спарадычным з’яўляецца канчатак *-и*: *люди* – Ис 31, 1; С.Ш.189зв., 8, а як агульнаўжывальная выступае флексія *-е*: *люде* – ВО.IV.226, 24; *татарѣ* – Д.108, 19; *хрестанѣ* – ВО.V.228зв., 4; *циганѣ* – С.Ш.189зв., 8–9. Такі канчатак фіксуецца і ў сатырычным дыялогу І. Некрашэвіча: *люде* – 3.2, 10, пазіях Кліменція Зіновіева: *люде* – Кл.Зин., 114; *хр(с)тіяне* – 195. З такім афармленнем трапляюцца тут і іншыя групы назоўнікаў: *школяре* – Кл.Зин., 192, што засведчана і ў народнагутарковай мове XVII–XVIII ст.: *поточанѣ* – ДНРМ, 163. Такія самыя формы часта ўжываў І Тарас Шаўчэнка (Кобзар. Київ, 1963):

А хто грае, того знають
І дякують люде (48).
Ой, ой, пани,
Пани християне (347).

поруч з нарматыўнымі:

А може тим, що киргизи
Ще не християни (367).

Паводле назіранняў В.С. Вашчанкі, актыўнасць абедзвюх паралельных форм *-е* (*люде*), *-и* (*люди*) фіксуецца ў запісах XIX–пачатку XX ст. У запісах функцыянуе адзіны канчатак *-е*, які ўраўнаважваецца *-и*⁵.

Ва ўкраінскіх граматах XIV–XV ст. флексія -е ў назоўніках былой -і- асновы зафіксавана толькі адзін раз – *люде*, хоць яна досыць часта сустракаецца ў іншых назоўніках з суфіксам -ин. Характэрная яна і для сучасных закарпацкіх гаворак і гаворак галіцкіх лямкоў, для большай часткі Ровенскай, Валынскай, часткова Львоўскай абласцей (АУМ. Т.2. К.190), а таксама сумежных раёнаў Беларусі, што ўказвае на цесную генетычную сувязь украінскага і беларускага моўных кантынуумаў⁶. Поруч з -и гэты канчатак можна пачуць і ў паўднёва-ўсходніх гаворках. Як сцвярджае В.С. Вашчанка, гэтыя флексіі, досыць няўстойлівыя і невыразныя (таму што яны ненаціскныя ў вымаўленні, створаныя фанетычна), усё ж такі ўжываюцца і дыферэнцыююцца ў жывым маўленні⁷.

Назоўнікі ніякага роду былых *-ѡ-, *-јѡ- асноў захавалі даўнія флексіі -а, -я: *жита* – К.І.31зв., 27; *поля* – ДК.ІІІ.198зв., 1, 6; *свята* – 1, 9зв., 3, але ў Дзернікоўскім зборніку зафіксаваны формы з флексіяй -и: *други в на(с) с(вя)ти* – Д.140, 11. На гэтыя формы зрабілі ўплыў назоўнікі меснага склону множнага ліку -ѡ- асновы з фанетычнай зменай -ы на -и.

Назіраецца захаванне старажытных форм назоўнага склону множнага ліку на -а ў назоўніках былых -ѣ- асноў: *цыганчата* – К.ІІІ.38, 7.

У назоўніках жаночага роду таксама назіраецца варыянтнасць флексій (-ы, -и, -ѣ, -і) са значнай перавагай -и ў формах былых *-а- асноў: *якъ нивки зродють* – К.І.30зв., 17 – і –ѣ пасля мяккіх зычных асновы: *зорѣ свѣтили* – Д.118, 14; *шаблѣ ... летали* – К.ІІ.35зв., 12. Спарадычнае ўжыванне -и ў гэтай пазіцыі ў галіцкіх помніках: *три мили* – Д.125, 6 – адлюстроўвае ўплыў назоўнікаў былых *-ѧ- асноў на *-ја- асновы.

Назіранні над пэўнымі словазмяняльнымі асаблівасцямі назоўніка даюць падставу для наступных высноў. Нягледзячы на жанрава абумоўленыя макаранічныя элементы, на ўплыў польскай мовы, народнагутарковая аснова разгледжаных помнікаў спрыяла выцясненню архаічных форм новымі, якія ў выніку фанетычных змен сталі нарматыўнымі, а таксама засведчыла самастойнасць развіцця назоўнікавых флексій, незалежных ад тэрытарыяльнага паходжання інтэрмедый. Сярод гэтых форм вылучаюцца:

- страта індукцыйнай сілы назоўнікаў былой -ѣ- асновы і аслабленне марфемы -ове (-еве) у назоўным склоне множнага ліку назоўнікаў мужчынскага роду, што выклікала перавагу флексій -и, -ѣ (→ -і);

- перавага гукаспалучэнняў -ѡи, -ѡи, -ѡи (характэрных амаль для ўсіх паўднёва-ўсходніх, большай часткі паўднёва-заходніх, некаторых паўночных дыялектаў украінскай мовы) над -ѡы, -ѡы, -ѡы ў назоўніках мужчынскага і жаночага роду;

- яцэвы канчатак з далейшай яго рэфлексцыяй у сучаснае -і- ў назоўніках былых -ја- асноў;

- перавага нарматыўных флексій назоўнікаў старажытных *-ѧ-, -ѡ- (-јѡ), -і- асноў.

Наяўнасць дыялектных элементаў, не звязаных з месцам стварэння інтэрмедый, з’яўляецца спадчынай узаемапранікнення і ўзаемаўплыву ўсіх дыялектных ізаглас. Пацвярджэннем гэтаму служыць флексія -е ў назоўным склоне множнага ліку ўсіх назоўнікаў былой -і- асновы з суфіксам -ин у адзіночным ліку, што ўказвае на агульнаўжывальнасць гэтай формы ў XVII–XVIII ст. і пазней.

Інтэрмедый створаны ў розных рэгіёнах Украіны, а таму ў пэўнай ступені адлюстроўваюць лакальныя асаблівасці гаворак. Сярод паўднёва-заходніх дыялектных асаблівасцей вызначаем:

- флексію -ове (-еве) у назоўным склоне множнага ліку назоўнікаў мужчынскага роду;

- захаванне былой флексіі -ѣ (→ -і-) у назоўніках мужчынскага роду з цвёрдым зычным асновай.

Да асаблівацей паўночных гаворак адносім наяўнасць гукаспалучэнняў *-ai, -ki*, што адлюстроўвае ўзаемакантакты на дыялектным узроўні беларускай і ўкраінскай моў.

Асабліваці паўднёва-ўсходніх гаворак менавіта ў формах назоўнага склону множнага ліку набліжаюцца да норм сучаснай ўкраінскай літаратурнай мовы.

¹ Дем'янчук В. Морфалогія ўкраінських грамот XIV і першої половини XVв. Київ, 1928.

² Керницький І. М. Система словозміни в українській мові. Київ, 1967. С.53.

³ Німчук В. В. Мовознавство на Україні в XIV–XVIIст. Київ, 1985. С.56.

⁴ Кутина Л. Л. Феофан Прокопович: Слова и речи. Проблемы языкового типа // Язык русских писателей XVIII века. Л., 1981. С.27.

⁵ Ващенко В. С. Полтавські говори. Харків, 1957. С.133.

⁶ Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики. Київ, 1990. С.203.

⁷ Ващенко В. С. Назв. раб. С.136.

СКАРАЧЭННІ:

ВО. – Інтермедії до драми М. Довгалевського "В(ъ)ласто(т)ворній образъ члвклюбія бжія", 1737р. // Ркп.ЦНБ АН України. Ш.521. п.1710.

Д – Інтермедії Дернівського збірника // Ркп.ЛМУМ. Ш.26876//3690//480519.

ДК – Інтермедії до драми М.Довгалевського "Комиче(с)кое дѣйствіе. 1736р. // Ркп.ЦНБ АН України. Ш. 521п/1710.

З – Сатиричний діалог "Замысль на попа" І.Некрашевича за списком І.М.Скитського. 1978р. // Ркп.ЦНБ АН України. Ш.п. 3151.

І – "И(н)те(р)медиумъ Жи(д) из Русиномъ // Ркп.ЛБАН, кол. Петрушевича А., № 107.

ИС – Інтермедія "Играице сва(д)бы" – сцена з драми "Алексѣй челоѡѣк бжій" // Ркп.ЛДПБ, № ОХІV 7.

К – Інтермедії до драми Г.Кониського "Воскресеніе мертвих" за збіркою Д.Александровича. 1748р. // Ркп.ЦНБ АН України. Ш. І.174.

С – Інтермедії до драми "Стефанотокосъ". 1 пол. XVIIIст. // Ркп. Збірка ЦНБ України. Ш. І.2027.

Г.І.-Г.ІІ – Інтермедії до драми Я.Гаватовича "Tragedia albo wizerunk smierci przeswiętego Jana Chrzcziciela przesłanca Bozego. 1619р. // К-т рідкісної книги ДБАН. № 495.

С – Перша інтермедія до триумфального акту "Синопис или краткое видѣніе декламаций", за публ.: Бадалич О.М. Русские интерлюдии первой половины XVIII века // Slavia, 1925. Зош. 3.

АУМ – Атлас української мови: В 3 т. Київ, 1984-1988. Т.1-2.

ДНРМ – Ділова і народно-розмовна мова XVIIIст. // Матеріали сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України. Київ, 1976.

Кл.Зин. – Климентій Зиновій. Вірші. Приповісті посполиті. Київ, 1971.

А.Г.ТАРАСЕВІЧ

"Я", "ДРУГІ" І СВЕТ У ЛІРІЧНОМУ ДИСКУРСЕ: МЕНТАЛЬНІ СТАНИ І МЕНТАЛЬНІ СИТУАЦІЇ

Пры аналізе таго ці іншага пазычнага свету лінгвапаэтыка заўсёды імкнулася да пошуку пэўных інварыянтных тэм, матываў і фігур, ключавых слоў, дамінант рознага ўзроўню і да т.п. Даследаванні такога тыпу маюць настолькі даўнюю і паважаную традыцыю, што назваць хаця б маленькую іх частку без рызыкі зграшыць супраць патрабаванняў неабходнай рэпрэзентатывнасці, відаць, немагчыма. Тым не менш з даследаванняў названага тыпу, на наш погляд, трэба асобна вылучыць тыя, якія непасрэдна арыентаваны або на рэканструкцыю пазычнага свету, або на выяўленне пэўных сутнасных характарыстык «я» – суб'екта гэтага свету: на нашу думку, арыентаваны падобным генералізаваным чынам даследаванні маюць найбольш высокі інтэрпрэтатывны патэнцыял. У гэтым плане вельмі характэрна заўвага Ю.Н.Каравулава пра тэорыю маўленчых актаў, якая, на думку вучонага, «не ўзбройвае даследчыка інструментам для выяўлення і апісання *стабільных, доўгатэрміновых, дамінантных* установак»¹ (курсіў мой – А.Т.).

На наш погляд, адным з эфектыўных спосабаў даследавання такіх установак з'яўляецца аналіз эпістэмічных параметраў дыскурсу моўнай асо-